

**ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ, СУСПІЛЬНА РОЛЬ
І НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДґРУНТЯ**

**INSTITUTIONS OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE:
CONCEPTUAL APPROACHES, SOCIAL ROLE, AND LEGAL FRAMEWORK**

Мадрига Т.Б.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Кобець Ю.В.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті здійснено ґрунтовне дослідження інститутів громадянського суспільства як ключових елементів демократичного політичного устрою сучасних держав, зокрема України. Наголошено, що громадянське суспільство виступає однією з фундаментальних засад політичної модернізації, формування ефективної системи публічного управління, забезпечення балансу між державою, бізнесом та громадянами. Проаналізовано основні теоретичні підходи до визначення поняття «громадянське суспільство», його еволюцію в історико-філософській традиції та сучасних політологічних концепціях. Зокрема, розглянуто структурний, функціональний, комунікативний та інституційний виміри цього явища. У роботі класифіковано основні типи інститутів громадянського суспільства за організаційно-правовими (громадські об'єднання, благодійні організації, професійні спілки тощо), змістовими (сфера діяльності, цілі, форма участі) та територіальними критеріями (національні, регіональні, локальні ініціативи).

Окрема увага приділяється аналізу функціонального призначення громадянського суспільства в умовах демократичного розвитку. Виокремлено шість базових функцій: представницька (репрезентація інтересів громадян у процесі прийняття рішень), комунікативна (створення платформи для діалогу між суспільством і владою), контрольна (громадський нагляд за діяльністю органів влади), освітня (формування громадянської свідомості), соціальна (захист вразливих груп) та інноваційна (впровадження нових соціальних практик). Описано механізми взаємодії громадських інституцій з органами публічної влади, зокрема в рамках моделі «публічно-приватного партнерства» як інструменту оптимізації соціального управління.

Розглянуто сучасну нормативно-правову базу, що регламентує діяльність інститутів громадянського суспільства в Україні. Особливий акцент зроблено на аналізі новітніх законодавчих ініціатив у контексті децентралізаційної реформи, які відкривають нові можливості для розвитку громадської активності на місцевому рівні. Водночас, окреслено низку викликів, що виникають у процесі реалізації правових норм на практиці: недосконалість механізмів фінансування, обмежена інституційна спроможність організацій, вплив політичної кон'юнктури.

У підсумку, зроблено узагальнюючу оцінку ролі громадянського суспільства як невід'ємного чинника демократизації суспільних відносин, консолідації національного суспільства, формування відповідальної публічної політики, а також мобілізації громадян до участі в процесах прийняття рішень на різних рівнях управління.

Ключові слова: громадянське суспільство, політичні інститути, функції, децентралізація, нормативно-правове забезпечення, демократія, публічна політика.

The article presents an in-depth examination of the institutions of civil society as fundamental elements of the democratic political order in modern states, particularly in the context of Ukraine. It is emphasized that civil society serves as one of the essential foundations of political modernization, the formation of an effective system of public governance, and the establishment of a balanced relationship between the state, business, and citizens. The paper analyzes the primary theoretical approaches to defining the concept of "civil society," tracing its evolution within historical-philosophical traditions and contemporary political science paradigms. In particular, structural, functional, communicative, and institutional dimensions of the phenomenon are explored. The research classifies the main types of civil society institutions according to organizational-legal (e.g., public associations, charitable foundations, trade unions), substantive (field of activity, goals, forms of participation), and territorial (national, regional, and local initiatives) criteria.

Special attention is devoted to the analysis of the functional roles that civil society plays in democratic development. Six core functions are identified: representative (advocating for citizens' interests in decision-making processes), communicative (facilitating dialogue between society and authorities), oversight (exercising public control over the actions of government bodies), educational (promoting civic awareness and political literacy), social (supporting vulnerable population groups), and innovative (introducing new social practices and ideas). The paper also outlines mechanisms of interaction between civil society institutions and public authorities, especially within the framework of public-private partnership models as tools for enhancing the effectiveness of social governance.

The current legal and regulatory framework governing the activities of civil society institutions in Ukraine is examined in detail. Particular emphasis is placed on recent legislative initiatives in the context of decentralization reform, which have opened new opportunities for the development of civic engagement at the local level. At the same time, a number

of challenges are identified that arise during the implementation of legal norms in practice, including underdeveloped funding mechanisms, limited institutional capacity of organizations, and the influence of political dynamics.

In conclusion, the article provides a generalized assessment of the role of civil society as an integral factor in the democratization of social relations, the consolidation of national society, the development of accountable public policy, and the mobilization of citizens to participate in decision-making processes at various levels of governance.

Key words: civil society, political institutions, functions, decentralization, legal framework, democracy, public policy.

Постановка проблеми. Поняття «громадянське суспільство» є одним із фундаментальних у сучасній політичній науці та суспільствознавстві загалом. Воно позначає сукупність інституцій, об'єднань, ініціатив і форм самоорганізації громадян, які діють незалежно від держави та ринку з метою захисту, представлення та реалізації спільних інтересів, цінностей та потреб [10, с. 267]. Відтак, громадянське суспільство постає як простір активної участі громадян у суспільному житті, що базується на принципах демократії, самоврядування, солідарності й відповідальності.

Історично ідея громадянського суспільства виникла ще у філософських концепціях епохи Просвітництва. Такі мислителі, як Джон Локк, Шарль Монтеск'є, Жан-Жак Руссо та Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, заклали основи уявлень про громадянське суспільство як сферу, що розділена з державою і водночас з нею взаємодіє. У XX столітті це поняття було суттєво трансформоване і доповнене внаслідок демократизаційних процесів, розвитку прав людини та зростання ролі неурядових і некомерційних організацій [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній політичній науці громадянське суспільство розглядається у двох основних вимірах: структурному та функціональному [1]. У структурному вимірі воно охоплює конкретні організації та інституції: профспілки, благодійні фонди, громадські об'єднання, волонтерські ініціативи, релігійні спільноти, незалежні медіа тощо. У функціональному – акцент робиться на ролі, яку громадянське суспільство відіграє у демократичному процесі: посередництво між громадянами та державою, соціальний контроль, мобілізація спільнот, формування суспільної думки, просування соціальних змін.

Сучасні наукові підходи трактують громадянське суспільство як простір плюралізму, де забезпечується реалізація свободи асоціацій, свободи слова, участі у прийнятті рішень. Це середовище, в якому громадяни навчаються демократії через практичну взаємодію, формування горизонтальних зв'язків і розвиток довіри. Саме в цьому полягає відмінність громадянського суспільства від державних або ринкових структур – воно функціонує не задля прибутку чи панування, а задля суспільного блага.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що розвиток громадянського суспільства тісно пов'язаний із рівнем політичної культури, ступенем свободи

та демократичності державного устрою. У контексті пострадянських країн, зокрема України, це поняття набуває особливої значущості, адже саме громадські ініціативи часто відігравали провідну роль у трансформаційних процесах, захисті прав і свобод громадян, а також у кризових ситуаціях (наприклад, під час Революції Гідності чи у волонтерському русі після 2014 та 2022 року).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є всебічне дослідження основ функціонування інститутів громадянського суспільства, виокремлення їхніх типів і функцій, а також аналіз правових механізмів, що регламентують їхню діяльність у контексті демократизації та децентралізаційної реформи в Україні. Особлива увага приділяється виявленню особливостей взаємодії цих інституцій із органами публічної влади в межах публічно-приватного партнерства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, громадянське суспільство в сучасному розумінні – це не лише сукупність організацій, а живий соціальний простір, де формується активне громадянство, підтримуються соціальні зв'язки та забезпечується діалог між владою і суспільством. Його розвиток є невід'ємною передумовою стійкості демократичного ладу, соціальної згуртованості та ефективного управління на всіх рівнях.

Класифікація інституцій громадянського суспільства може здійснюватися за кількома критеріями, що дозволяє глибше проаналізувати їхню природу, цілі, масштаби діяльності та функціональне навантаження. Такий підхід сприяє систематизації знань про громадянське суспільство як цілісний, але структурно диференційований простір суспільної активності. Зведена таблиця 1 узагальнює основні критерії класифікації інституцій громадянського суспільства, демонструючи їхні типові форми та приклади сфер діяльності [8, с. 98].

Функції інституцій громадянського суспільства можна узагальнити в декілька ключових напрямів, кожен із яких відіграє важливу роль у зміцненні демократичних процесів та соціальної стабільності в суспільстві [9, с. 104]. Насамперед, це представницька функція, яка полягає у захисті інтересів окремих соціальних груп, верств або професій, що не завжди мають змогу самотійно впливати на політичні чи управлінські процеси. Через громадські організації, профспілки або асоціації такі групи отримують голос у публічному просторі, що сприяє більшій інклюзивності та збалансованості

Таблиця 1

Класифікація інституцій громадянського суспільства

Критерій класифікації	Типи інституцій	Приклади / Характерні риси
Організаційно-правова форма	Громадські організації. Благодійні фонди. Релігійні організації. Професійні спілки. Органи самоорганізації населення. Кооперативи, ОСББ. Ініціативні групи, волонтерські рухи.	Законодавчо оформлені або неформальні структури з чіткими або гнучкими рамками діяльності.
Сфера діяльності	Правозахисні. Екологічні. Культурні, освітні. Соціальні. Молодіжні, спортивні. Аналітичні центри. Медіа-організації.	Зосереджені на суспільно важливих проблемах, що вимагають колективної участі.
Рівень охоплення	Локальні. Регіональні. Національні. Міжнародні.	Діяльність варіюється від місцевих ініціатив до транснаціональних об'єднань.

Джерело: власна розробка авторів.

суспільного розвитку. Водночас важливим є комунікативний вимір діяльності інституцій громадянського суспільства, який проявляється у їхній здатності бути посередниками між громадянами та органами влади. Саме завдяки цій функції можливе налагодження ефективного громадського діалогу, обговорення рішень і пошук компромісів.

Контрольна або моніторингова функція відіграє стратегічну роль у забезпеченні прозорості управлінських процесів, здійсненні нагляду за діяльністю державних інституцій, боротьбі з корупцією та зловживаннями. Громадські ініціативи, що фокусуються на антикорупційній діяльності чи моніторингу бюджету, створюють додаткові механізми відповідальності влади перед громадянами. Освітня функція інституцій громадянського суспільства орієнтована на підвищення рівня поінформованості громадян, розвиток їхньої громадянської свідомості та культури участі. Це особливо важливо в умовах трансформаційних процесів, коли суспільство потребує нових знань, навичок та розуміння механізмів демократії.

Не менш значущою є соціальна функція, що полягає в наданні послуг і підтримці соціально незахищених верств населення. У багатьох випадках саме громадські організації здатні оперативно реагувати на потреби вразливих груп, заповнюючи прогалини у діяльності держави. Інституції громадянського суспільства також виконують інноваційну функцію, пропонуючи нові підходи до вирішення соціальних проблем, експериментуючи з альтернативними моделями організації спільнот, управління ресурсами чи участі громадян у прийнятті рішень.

Взаємодія інституцій громадянського суспільства з іншими секторами є важливою умовою їхньої ефективності. Найбільш продуктивною вважається модель трикутної взаємодії: громадянське суспільство – держава – бізнес, у межах якої кожен з учасників виконує специфічну роль у забезпеченні сталого розвитку. У цьому контексті особливо значущою є співпраця з органами

місцевого самоврядування, що дає можливість громадським організаціям впливати на розробку стратегій розвитку громад, реалізовувати спільні соціальні проекти, а також здійснювати ефективний громадський контроль за владними процесами.

Проте така взаємодія потребує дотримання низки принципів, зокрема відкритості, прозорості, довіри, а також належного рівня інституційної спроможності з боку громадянського сектору. В умовах децентралізації, які активно впроваджуються в Україні, зокрема в Івано-Франківській області, спостерігається позитивна динаміка у розвитку такого партнерства. Громадські організації стають все активнішими учасниками процесів прийняття рішень на місцевому рівні. Водночас актуальними залишаються певні виклики: нерівномірність розвитку інституцій у різних громадах, недостатній рівень ресурсного забезпечення, проблеми доступу до інформації, а також низький рівень організаційної спроможності окремих ініціатив.

Таким чином, інституційна структура громадянського суспільства є багатогранною системою, що об'єднує низку функціональних вимірів і типів взаємодії. Вона відіграє ключову роль у формуванні демократичної культури, забезпеченні соціальної згуртованості та підтримці громадської активності. Ефективний розвиток цієї структури та її тісна взаємодія з державними і приватними інституціями є необхідною умовою сталого та інклюзивного розвитку територіальних громад.

Законодавче регулювання діяльності інститутів громадянського суспільства в Україні є важливою передумовою для їх ефективного функціонування, легітимності та участі в суспільно-політичному житті. Національна нормативно-правова база забезпечує загальні правові засади створення, реєстрації, діяльності, фінансування та припинення існування інституцій громадянського суспільства, охоплюючи широкий спектр їхніх організаційно-правових форм.

Конституція України [2] є основою правового регулювання у сфері громадських об'єднань. У статті 36 основного закону держави гарантовано громадянам право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації з метою реалізації й захисту своїх прав і свобод, а також для задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Стаття 22 Конституції закріплює, що конституційні права і свободи громадян є гарантованими, не підлягають скасуванню, а в разі ухвалення нових законів чи внесення змін до чинних – їх зміст і обсяг не можуть бути звужені. Таким чином, Конституція забезпечує підґрунтя для функціонування інститутів громадянського суспільства як носіїв публічної ініціативи.

Ключовими нормативними актами, що регламентують діяльність різних форм громадянських інституцій, є закони України: «Про громадські об'єднання» (2012), «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (2012), «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (1999), «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (1998), «Про органи самоорганізації населення» (2001) та інші. Закон України «Про громадські об'єднання» визначає спрощену процедуру їх створення і державної реєстрації, встановлює правовий статус, принципи функціонування, права та обов'язки, а також гарантії підтримки з боку держави. Цей акт наблизив національне законодавство до європейських стандартів, зокрема через запровадження можливості здійснення неприбуткової господарської діяльності на виконання статутних завдань.

Чинне законодавство також гарантує дотримання принципів відкритості, добровільності, самоврядності та рівності перед законом для всіх форм громадських ініціатив. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [4] передбачає не лише можливість надання допомоги, але й участь таких організацій у формуванні державної політики в соціальній сфері. Закон «Про органи самоорганізації населення» [7] надає можливість громадянам вирішувати локальні питання самостійно, зокрема у сферах ЖКГ, благоустрою та соціального забезпечення, що сприяє розвитку місцевої демократії та активізації громадянської участі в управлінських процесах.

Окремо слід підкреслити значення нормативних актів, які регламентують механізми участі інститутів громадянського суспільства у ви-

бленні та реалізації державної політики. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [6] та постанова Кабінету Міністрів України №996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [5] створюють правові рамки для організації консультацій з громадськістю, обговорення проєктів рішень, утворення громадських рад при органах влади. Такі інструменти дозволяють інституціям громадянського суспільства впливати на процес ухвалення рішень, слугуючи показником демократичного розвитку політичної системи.

Однак попри наявність розвиненої нормативної бази, практика імплементації законодавства часто зіштовхується з низкою викликів. До них належать недостатній рівень правової обізнаності громадян та представників органів влади щодо прав та повноважень громадських інституцій, бюрократичні перешкоди у реєстраційних процедурах, а також обмежений доступ до ресурсів і механізмів фінансової підтримки. Крім того, інституційна слабкість частини організацій, особливо на місцевому рівні, ускладнює реалізацію передбачених законом прав і повноважень.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, законодавче регулювання інститутів громадянського суспільства в Україні становить досить розгалужену та формально прогресивну систему, що відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту свободи об'єднання та участі громадян у публічному житті. Проте для повноцінного функціонування громадянського суспільства необхідною є не лише наявність правових гарантій, але й створення сприятливого середовища для їх реалізації, включно з інституційною підтримкою, фінансовими ресурсами, розвитком культур. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі ефективності практичної взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади в умовах воєнного стану та поствоєнної відбудови, вивченні трансформаційних процесів у структурі громадських об'єднань, а також в оцінці впливу цифровізації на механізми громадської участі. Особливу увагу доцільно приділити розробці індикаторів інституційної спроможності організацій громадянського суспільства та їх здатності впливати на формування та реалізацію публічної політики на різних рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іщук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. Вип. 2(22). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>
2. Конституція України №254к/96-ВР від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Костенко А. М. Сучасні теоретико-методологічні підходи до визначення впливу інститутів громадянського суспільства на розвиток внутрішньополітичних процесів. *Грані*. 2019. Вип. 22(7). С. 5–12. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1409/1387>
4. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>
5. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова КМУ від 03.11.2010 № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.06.2025).
6. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (дата звернення: 11.06.2025).
7. Проорганізацію населення: Закон України від 11.07.2001 № 2625-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text>
8. Хачатуров Д., Боберенко П. Особливості розвитку інституційних моделей громадянського суспільства в сучасній політичній науці. *Наукові праці МАУП. Політ. науки та публ. упр.* 2024. Вип. 2(74). С. 96–101. URL: <https://journals.mau.com.ua/index.php/political/article/download/4331/4644/5024>
9. Чальцева О.М. Роль громадянського суспільства у проектуванні публічної політики в Україні. *Вісник ДонНУ ім. Василя Стуса. Серія політичні науки*. 2021. Вип. 5. С. 102–107. URL: <https://jvestnik-politology.donnu.edu.ua/article/view/9410/9343>
10. Якубовський В. П. Громадянське суспільство: сутність, ключові ознаки та роль у сучасному світі. *Держава та регіони*. 2022. Вип. 2(76). С. 264–269. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2022/43.pdf
11. Schmitter Ph., Marc B. *Politics as a Science: A Prolegomenon*. London: Routledge, 2021. URL: https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/40044/9780367469498_text.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.08.2025

Дата публікації: 30.09.2025